

№
Б82

НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ВНУТРІШНІХ СПРАВ

БОРІДЬКО Олена Анатоліївна

УДК 343.98

**КРИМІНАЛІСТИЧНА ПРОФІЛАКТИКА
ЯК СТРУКТУРНИЙ ЕЛЕМЕНТ МЕТОДИКИ
РОЗСЛІДУВАННЯ ЗЛОЧИНІВ**

Спеціальність 12.00.09 – кримінальний процес та криміналістика;
судова експертиза

А в т о р е ф е р а т
дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата юридичних наук

Харків – 2005

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність теми. Боротьба зі злочинністю в Україні на сучасному етапі розбудови правової держави є важливим державним завданням. Одним із напрямків цієї боротьби є профілактика злочинності. У Комплексній програмі профілактики злочинності на 2001-2005 роки, затвердженою Указом Президента України № 1376-2000 від 25 грудня 2000 року, зазначається, що досягненню мети забезпечення активної наступальної протидії злочинності та досягнення уповільнення темпів її зростання на основі чітко визначених пріоритетів, поступового нарощування зусиль держави й громадськості, удосконалення законодавства, організації, засобів сприятимуть заходи, спрямовані на створення атмосфери суспільної нетерпимості злочинності; ослаблення дії криміногенних факторів; припинення зрощування кримінальних структур з органами державної влади тощо. Отже, без успішного вирішення кола питань, що стосуються профілактики злочинності, не можна вирішити цю задачу, побудувати правову державу, сформувати правову та моральну культуру владних інститутів і громадян, оптимально впливати на багатоплановий процес формування всебічно та гармонійно розвинутої особистості.

Провідну роль у профілактиці злочинів відведено органам внутрішніх справ, які мають для цього відповідні повноваження, сили та засоби. У сучасних умовах, спираючись на науково-обґрунтовану правову теорію в єдності з передовою практикою, вони призвані по-новому вирішувати цю задачу. Тому від науково-методичного забезпечення цієї галузі їхньої діяльності значною мірою залежить вирішення важливої загальнодержавної задачі – профілактики злочинності.

За останні три десятиріччя значний внесок у дослідження цієї проблеми зробили науковці: Г.А. Аванесов, Ю.М. Антонян, О.А. Герцензон, В.В. Голіна, Н.О. Гуторова, І.М. Даньшин, В.К. Звірбуль, В.С. Зеленецький, І.І. Карпещ, О.М. Литвак, О.Б. Сахаров, А.С. Шляпочников та ін.

Спеціальне освітлення отримали також соціальні аспекти профілактики антисуспільних явищ (О.М. Бандурка, А.Е. Жалінський, К.С. Ігошев, В.В. Коваленко, О.М. Литвинов, О.Б. Сахаров та ін.).

Разом із тим, у системі профілактики антисуспільних явищ ще недостатньо визначена роль криміналістичної науки. У криміналістичній літературі знайшли вирішення лише окремі сторони даної проблеми, які висвітлювалися у роботах Р.С. Белкіна, А.Ф. Волобуєва, В.Ф. Зудіна, Г.Г. Зуйкова, О.Н. Колесніченка, В.П. Колмакова, В.О. Коновалової, В.О. Ледашева, В.Г. Лукашевича, Г.А. Матусовського, Г.М. Міньковського, І.Я. Фрідмана, Б. Холиста, В.М. Шевчука, В.Ю. Шепітька, М.П. Яблокова та ін.

Роботи зазначених авторів мають суттєве наукове й практичне значення. Але їхні праці торкаються лише окремих аспектів проблеми, і не містять узагальнюючого наукового аналізу криміналістичних проблем профілактики злочинів, зокрема, у структурі методики розслідування злочинів.

У зв'язку із цим, актуальним є комплексне дослідження сучасних проблем криміналістичної профілактики злочинів, вивчення досвіду діяльності правоохоронних органів, зокрема, органів внутрішніх справ, пошук та розробка нових наукових напрямків у цій сфері, а також шляхів удосконалення профілактичної діяльності на основі розроблення ієрархічної структури заходів профілактичного характеру.

Перелічені обставини зумовили вибір теми дисертаційного дослідження та її актуальність.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертаційне дослідження ґрунтується на основних положеннях Постанови Верховної Ради України “Про концепцію судово-правової реформи в Україні” від 28 квітня 1992 р., Комплексній цільовій програмі боротьби зі злочинністю на 1996-2000 рр., затвердженої Указом Президента України № 83/96 від 17 вересня 1996 р., Комплексній програмі профілактики злочинності на 2001-2005 рр., затвердженої Указом Президента України від 25 грудня 2000 р. № 1376/ 2000 та Указу Президента України № 143 від 18 лютого 2002 р. “Про заходи щодо подальшого зміцнення правопорядку, охорони прав і свобод громадян”. Відповідає напрямкам прикладних досліджень навчальних закладів і науково-дослідних установ МВС України на період 1995 – 2000 рр. (Рішення Колегії МВС України № 4 КМ/2 від 28 червня 1995 р.). Тему дисертації передбачено планом науково-дослідної роботи Запорізького юридичного інституту МВС України та затверджено Вченою радою, протокол № 9 від 12 листопада 1999 р.

Мета і задачі дослідження. Основною метою дисертаційного дослідження є комплексний аналіз сучасних загальнотеоретичних і методологічних проблем криміналістичної профілактики злочинів та вдосконалення на цій основі окремих аспектів криміналістичної теорії, засобів і методів профілактичної діяльності органів внутрішніх справ.

Відповідно до поставленої мети, у роботі накреслене вирішення таких основних задач:

- дослідити, науково обґрунтувати та уточнити окремі аспекти поняття, сутності та наукових основ учення про криміналістичну профілактику злочинів, уточнити її місце, предмет, завдання та методи;
- визначити роль теоретичних положень криміналістичної профілактики злочинів як структурного елементу методики розслідування злочинів;

- дослідити соціально-діяльнісну детермінацію та інформаційно-гносеологічну основу криміналістичної профілактики;
- розглянути сучасні рівні, форми та напрями профілактичної діяльності;
- розкрити організаційно-тактичні аспекти профілактичної діяльності органів внутрішніх справ;
- узагальнити практичний досвід організації та здійснення профілактичної діяльності органами внутрішніх справ, слідчими підрозділами, зокрема, розробити конкретні пропозиції щодо вдосконалення їхньої діяльності;
- обґрунтувати необхідність внесення змін до кримінально-процесуального законодавства щодо профілактики злочинів, сформулювати відповідні пропозиції.

Об'єктом дослідження є кримінально-процесуальні правовідносини, що виникають у діяльності співробітників органів внутрішніх справ під час їхньої профілактичної діяльності засобами та методами криміналістики.

Предмет дослідження становлять наукові положення криміналістичної профілактики злочинів; норми кримінально-процесуального права, що регулюють профілактичну діяльність слідчого; конкретні напрямки профілактичної діяльності слідчого; слідча й експертна практика щодо профілактики злочинів.

Методи дослідження. Методологічною основою дисертаційного дослідження є комплексне використання сукупності методів і прийомів сучасної теорії наукового пізнання соціальних і правових явищ, що надає можливість досліджувати проблему в єдності її змісту і юридичної форми, здійснювати системний аналіз профілактичної діяльності органів внутрішніх, у цілому, та слідчих, зокрема. У роботі використано також окремі методи наукового пізнання. Історико-правовий метод використовувався для розкриття особливостей поняття та наукових основ учення про криміналістичну профілактику, а також події злочину як інформаційно-гносеологічної основи криміналістичної профілактики. Структурно-функціональний метод дозволив визначити закономірності та тенденції розвитку профілактики засобами та методами криміналістики. Застосування системно-структурного методу дало змогу здійснити структурування та класифікацію задач, методів криміналістичної профілактики та визначити сучасні рівні, форми та напрями профілактичної діяльності органів внутрішніх справ. Порівняльно-правовий метод надав можливість провести вивчення законодавства інших країн щодо профілактики злочинів методами криміналістики. За допомогою логіко-семантичного аналізу поглиблено понятійний апарат, уточнено сутність низки неоднозначних понять. Формально-юридичний аналіз норм чинного законодавства щодо профілактики злочинів дозволив виявити властиві їм недоліки та протиріччя, і сфор-

мулювати пропозиції з удосконалення правового регулювання в сфері профілактики злочинів. У процесі дослідження, під час вивчення кримінальних справ, проведення опитування працівників правоохоронних органів і суддів, автором широко використовувалися соціологічні, статистичні, економічні, математичні методи.

Дисертаційне дослідження базується на концептуальних положеннях загальної теорії права, загальної теорії кримінології, загальної теорії криміналістики, галузевих юридичних наук. Положення та висновки дисертації ґрунтуються на приписах Конституції України, чинних законодавчих та інших нормативно-правових актах, які регламентують діяльність органів внутрішніх справ із профілактики злочинів.

Інформаційну й емпіричну основу дисертаційного дослідження становлять результати узагальнення та аналізу: опитування за спеціально розробленими методиками 196 слідчих МВС України; 10 суддів; 26 викладачів кафедр кримінального процесу та криміналістики Національної академії внутрішніх справ України, Запорізького юридичного інституту МВС України, Херсонського юридичного інституту НУВС; вивчення 200 кримінальних справ, досудове слідство по яким закінчено в 2001-2003 роках; опублікованих матеріалів слідчої практики; даних статистичних звітів МВС України.

Наукова новизна одержаних результатів полягає в тому, що дисертація є самостійним монографічним дослідженням комплексу взаємопов'язаних проблем теорії соціальної профілактики антисуспільних явищ і криміналістичної профілактики злочинів, за результатами якого висловлено авторське бачення шляхів удосконалення профілактичної діяльності органів внутрішніх справ, уточнено та сформульовано низку нових наукових положень та висновків. Основні з них такі:

- уточнена соціальна природа, і комплексний характер соціальної профілактики антисуспільних явищ;
- дістало подальшого розвитку визначення ролі та місця криміналістичної профілактики в теорії криміналістики;
- сформульовано авторське визначення та уточнено зміст окремих понять, що відносяться до теорії криміналістичної профілактики злочинів, зокрема, предмета криміналістичної профілактики злочинів, що розглядається в трьох аспектах – сфери практичної діяльності правоохоронних органів (органів внутрішніх справ і слідчих), наукового напрямку криміналістики (теорії, учення), специфічного об'єкта управлінського впливу;
- розвинені та змістовно вдосконалені системи завдань і методів теорії криміналістичної профілактики злочинів, уточнені шляхи їхньої реалізації, зокрема, наводиться авторське бачення головного завдання криміналістичної профілактики злочинів, яке логічно витікає з основного призна-

чення криміналістики та конкретизується в розробці відповідних наукових рекомендацій із попередження злочинів; подальший розвиток застосування в профілактичній діяльності окремих методів пізнання, методів організаційного впорядкування, методів профілактичного впливу тощо;

- дістало подальшого розвитку структура окремої теорії криміналістичної профілактики злочинів;

- розвинені й удосконалені положення щодо сучасних рівнів, форм і напрямків організації профілактики злочинів у діяльності органів внутрішніх справ;

- сформульовано відповідні конкретні пропозиції щодо уточнення змісту окремих норм кримінально-процесуального законодавства (зокрема, ст. ст. 23¹, 64 КПК України) щодо діяльності слідчих органів внутрішніх справ із криміналістичної профілактики злочинів.

Практичне значення одержаних результатів полягає в тому, що сформульовані автором теоретичні висновки й практичні рекомендації, розвивають наукові засади вчення про криміналістичну профілактику злочинів як відносно самостійної частини криміналістичної науки та можуть бути реалізовані під час оновлення та розробки нових нормативно-правових актів кримінально-процесуального законодавства України, а також враховані в подальшій науково-дослідній роботі, навчальному курсі “Криміналістична профілактика злочинів” для вищих юридичних закладів освіти.

Апробація результатів дослідження. Основні теоретичні положення та практичні рекомендації дисертації обговорювалися на Міжнародній науково-практичній конференції “Теорія та практика криміналістичного забезпечення розкриття та розслідування злочинів у сучасних умовах” (Київ 30.03.2000 р.); на міжвузівській науково-практичній конференції “Актуальні проблеми розбудови кримінально-процесуального судочинства України” (Херсон 27-28.09.2003 р.); на лекціях дисертанта з теми “Профілактична діяльність слідчих органів внутрішніх справ” перед особовим складом слідчих підрозділів Дніпровського, Суворовського, Комсомольського і СВ ХМУ УМВС України в Херсонській області; на лекціях дисертанта з курсу “Криміналістична профілактика злочинів” перед курсантами та слухачами Херсонського юридичного інституту Національного університету внутрішніх справ.

Дисертація виконана на кафедрі криміналістики Запорізького юридичного інституту МВС України й обговорена на кафедрі криміналістики Національного університету внутрішніх справ.

Результати дослідження використовуються також у навчальному процесі під час вивчення курсу “Криміналістична профілактика злочинів” у

Запорізькому юридичному інституті МВС України та Херсонському юридичному інституті Національного університету внутрішніх справ.

Публікації. Основні положення та результати дисертації відбито в п'яти статтях, опублікованих у фахових наукових виданнях, перелік яких затверджено ВАК України та 3 тезах наукових доповідей.

Структура дисертації складається із вступу, двох розділів, поділених на 6 підрозділів, висновків, списку використаних джерел, додатків. Загальний обсяг дисертації становить 191 сторінку.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ РОБОТИ

У вступі обґрунтовуються актуальність теми дисертаційного дослідження, стан її наукової розробки, зв'язок із науковими програмами, планами, темами; визначається об'єкт, предмет, мета та задачі, наукова новизна, практична значимість одержаних результатів дослідження, особистий внесок здобувача в їхнє отримання, апробація результатів дисертації та її структура, сформульовані основні положення та висновки, що виносяться на захист.

Розділ 1. "Теоретичні засади криміналістичної профілактики" складається із трьох підрозділів.

У підрозділі 1.1. *"Поняття та наукові основи вчення про криміналістичну профілактику злочинів"*, спираючись на фундаментальні положення кримінологічної теорії попередження злочинності, визначено зміст та принципів відмінність таких понять як "попередження", "профілактика", "запобігання", "припинення". Підкреслено, що за кожним із цих термінів стоїть різний зміст, а найбільш широке значення має термін "попередження", який охоплює собою всі інші напрямки протидії злочинності. Також зазначено, що для визначення попереджувальної діяльності слідчого доцільно використовувати термін "профілактика".

Визначено та розкрито сутність профілактики злочинів як специфічного виду соціальної діяльності, у якому виділяється та розглядається два аспекти – науково-теоретичний та практичний. Підтримується точка зору більшості криміналістів про те, що попередження злочинів відноситься до предмету криміналістики, і є видом криміналістичної діяльності. У роботі зроблено висновок, що криміналістична профілактика, будучи частиною соціальної профілактики, є цілісною системою криміналістичних засобів, прийомів і методів профілактичного характеру. Отже, криміналістичну профілактику, у найбільш загальному вигляді, можна визначити як одну з підпорядкованих систем впливу на злочинність, як діяльність уповноважених суб'єктів і, як напрямок криміналістичних наукових досліджень, функціонування якої зв'язано із профілактичною діяльністю органів досудово-

го слідства, що спрямована на досягнення зазначених у кримінальному законі соціально-значущих цілей (завдань). Таким чином, криміналістична профілактика в сфері практичної діяльності правоохоронних органів охоплює ту її частину, що передбачає виконання ними певних функціональних задач із установаження обставин, які сприяли вчиненню конкретних злочинів, і застосуванню попереджувальних заходів на основі відповідних криміналістичних рекомендацій. Криміналістична профілактика як один із напрямів науки криміналістики, покликана розроблювати на основі вивчення практики застосування попереджувальних заходів, рекомендації з установаження обставин, які сприяють вчиненню злочину. Криміналістична профілактика злочинів як специфічна система – інтегрована сукупність певних елементів, специфічний об'єкт управлінського впливу відповідних суб'єктів, є багатограним явищем, зміст якого становить специфічна діяльність суб'єктів профілактики злочинів, застосування ними профілактичних заходів, у тому числі засобів і методів криміналістики.

Підрозділ 1.2. "Предмет, місце, завдання та методи криміналістичної профілактики" присвячено аналізу наукових підходів до визначення поняття предмету криміналістичної профілактики, її місцю в системі науки, задачам і методам, на які в науковій літературі відсутня єдність поглядів. Проведений огляд літературних джерел дозволив дійти висновку, що предметом криміналістичної профілактики злочинів охоплюється соціально (практично) значуща система наукових положень і розроблених на їхній основі організаційних, тактичних, науково-технічних та окремометодичних засобів і прийомів роботи з інформацією (доказами), з метою виявлення та усунення причин і умов, що сприяють вчиненню злочинів. Таким чином, засоби криміналістичної профілактики базуються на досягненнях науки криміналістики та розроблюються її теорією. Автор обґрунтовує думку, що питання криміналістичної профілактики злочинів необхідно розглядати в розділі методики розслідування злочинів її окремим, заключним структурним елементом.

Загальна задача криміналістичної профілактики злочинів кореспондується з головними задачами науки криміналістики до яких відноситься розробка відповідних теоретичних положень, які відображають її можливості в попередженні злочинів, постійного вдосконалення науково-технічних засобів, тактичних прийомів і методів розслідування злочинів, з метою підвищення ефективності та науково-методичного рівня розслідування в цілому. Разом із тим, вирішення вказаної загальної задачі пов'язується з реалізацією інших задач криміналістичної профілактики. До їхнього числа дисертант відносить: постійне вивчення об'єктивних можливостей установаження обставин, які сприяли вчиненню злочинів; розроб-

ку методів, прийомів і засобів, які забезпечують установлення причин і умов, що сприяли вчиненню злочинів; відокремлення, у кожному випадку розслідування, об'єктів криміналістично-профілактичного вивчення та відповідного впливу в межах процесу розслідування та поза ним (за результатами розслідування); виявлення та дослідження особливостей типових слідчих ситуацій профілактичного характеру, що складаються під час розслідування; вироблення на їхній підставі головних напрямків діяльності з попередження злочинів; визначення першочергового комплексу профілактичних криміналістичних заходів із захисту різних об'єктів від злочинного посягання, найбільш дієвих у кожній із виділених типових ситуацій; розробка заходів припинення злочину, що розпочався, та попередження злочину, що готується; удосконалення процесів і стосунків між суб'єктами, що здійснюють профілактичну діяльність. По мірі розвитку теорії криміналістичної профілактики виникає задача розширення сфери її діяльності, і виходу її за межі, умовно окреслені предметом криміналістики. Тому цілком закономірно, що конкретні задачі криміналістичної профілактики постійно змінюються, відбиваючи ситуацію розвитку відповідної теорії.

Розглядаючи науково-методологічні основи криміналістичної профілактики як певну єдність способів і шляхів дослідження спеціальних об'єктів, причин і умов, які сприяли вчиненню конкретних злочинів, дисертант виокремлює та аналізує: методи пізнання; методи організаційного впорядкування (або методи системоутворення) і методи профілактичного впливу (переконання, примус, виховання тощо). Пропонується до методів пізнання додати метод економічного аналізу на тій підставі, що попередження злочинності як сукупність державних і суспільних заходів, що спрямовані на нейтралізацію та усунення причин і умов, які сприяють вчиненню злочинів, складає комплекс соціально-економічних, культурно-виховних, організаційно-управлінських і правових заходів, серед яких він посідає чинне місце. Застосування методу економічного аналізу аналізується під кутом зору трьох його видів: попереднього аналізу економічних показників підприємства, установи, організації, поточного (оперативного), що здійснюється в процесі виробничої діяльності підприємства й наступного – необхідного для вивчення підсумків і оцінки господарчої діяльності підприємства, установи, організації за певний проміжок часу.

Аналізуючи методи профілактичного впливу, дисертант докладно зупиняється на застосуванні таких його різновидів як переконання, примус та виховання. Зокрема, розглядаючи переконання як комплекс виховних та роз'яснювальних заходів, які спрямовані на зміну антисуспільної спрямованості суб'єктів, відносно яких здійснюється профілактика, та закріплення в них позитивної соціальної орієнтації, аналізу піддавалися основні форми

реалізації цього методу: індивідуальні та колективні бесіди як з особами, відносно яких здійснюється профілактична діяльність, так і з їхнім оточенням; обговорення поведінки такої особи, установлення над нею індивідуального або колективного контролю, залучення цієї особи до суспільно корисної діяльності тощо. Було встановлено, що їхня ефективність у багатьох випадках визначається вмінням особи, яка їх проводить (слідчого, оперативного співробітника міліції, дільничного інспектора міліції), застосовувати такі прийоми виховного впливу як роз'яснення, порівняння, заохочення, надання довіри та ін. Методи примусу аналізувалися на основі вивчення особливостей застосування різних за своєю юридичною природою, змісту та направленості заходів впливу, що засновані на вимогах відповідних правових норм різних галузей права. Значну увагу було приділено аналізу таких основних профілактичних заходів примусу як притягнення до адміністративної відповідальності, затримання та доставляння (привід) у міліцію для реєстрації й офіційного застереження про неприпустимість антигромадської поведінки тощо.

Дисертант наголошує, що криміналістичні методи профілактики застосовуються не тільки правоохоронними, а й багатьма іншими органами держави, що ведуть боротьбу зі злочинністю. Ці ж самі засоби використовує наука криминологія. Однак, розробка засобів, методів і прийомів профілактики, що засновані на досягненнях науки криміналістики, а також розробка рекомендацій із найбільш ефективного їхнього застосування відносяться, звичайно, до предмета криміналістики, а не криминології. Автор підтримує точку зору Р.С. Белкіна, що така розробка та розгляд криміналістичної профілактики злочинів і пов'язаних із нею інших антигромадських проявів із точки зору соціальної цінності та ефективності є результатом розвитку криміналістичної науки в цілому. І хоча зміст криміналістичної профілактики злочинів будується з урахуванням вимог кримінально-процесуального закону, криминологічної теорії попередження злочинності, криміналістика при цьому не посягає на предмет інших наук кримінального циклу, оскільки кожна з них має свій окремий предмет пізнання, свою специфіку, задачі й особливості їхнього вирішення.

У підрозділі 1.3. *"Соціально-діяльна детермінація та інформаційно-гносеологічні основи криміналістичної профілактики"* розгляд детермінантів криміналістичної профілактики автор подає на основі докладного аналізу складної й недостатньо дослідженої в правовій сфері теоретичної проблеми людської діяльності. Спираючись на вітчизняну концепцію діяльності О.М. Леонтьєва, вона розглядається ним як соціальна категорія, яка має перетворюючий характер, і пов'язується зі здатністю людини здійснювати цілеспрямовані зміни в оточуючому матеріальному середовищі.

Діяльність під цим кутом зору постає як специфічно людська форма активного відношення до навколишнього світу, зміст якої складає його доцільну зміну та перетворення. Тому вона визначає сутність будь-якого соціального суб'єкта: індивіда, групи або суспільства в цілому, і має велике практичне значення, про що свідчить факт її розробки не тільки філософією, а й іншими галузями знань – соціологією, соціальною психологією та ін. Звідси виводиться її методологічне значення під час правового аналізу людської протиправної (антисуспільної) діяльності.

Розглядаючи діалектичну єдність факторів, які детермінують діяльність людини, автор накреслює складну соціальну підсистему, об'єктивною основою структурування якої є виділення суб'єктів діяльності. У цьому плані виділяються та піддаються предметному аналізу три взаємопов'язаних рівня соціальної дійсності: макросоціальний, груповий та індивідуальний, що мають характерний для кожного рівня набір факторів і особливостей механізмів їхньої детермінації. Це важливе методологічне положення відкриває перспективи більш глибокого правового дослідження конкретних соціальних структур.

Стикнувшись із проблемою зростання числа детермінантів під час аналізу на рівні детермінації поведінки індивіда, автор обґрунтовує необхідність створення типології детермінуючих факторів, зосередивши увагу, відповідно до завдань дослідження, передусім, на проблемах зовнішньої й внутрішньої детермінації. Дослідженню піддавалися такі типологічні сфери детермінуючих факторів внутрішньої й зовнішньої детермінації: нормативна сфера; культурно-ціннісна сфера; предметно-ситуаційна сфера; операційна сфера. Дослідження проводилось в площині: предметній, функціональній та історичній. Це дозволило в рамках теоретичного аналізу виділити його три основні елементи: суб'єкта, наділеного активністю, спрямованою на об'єкт діяльності; об'єкта та самого процесу діяльності. Далі було розкрито внутрішні співвідношення структурної моделі людської діяльності: діяльність – операція – дія або система.

Окремо автор спинається на детермінантах особливого різновиду людської діяльності, що відрізняються від її соціально корисних видів, насамперед, своїм антисоціальним суспільно небезпечним спрямуванням, що посягає на об'єкти, які охороняє закон. Виводить, що форма організації цієї діяльності детермінована в силу наявності відповідних механізмів стримування у вигляді соціальних норм, психологічних властивостей тощо, дещо за іншою схемою мотивації людської поведінки, у тому числі, з урахуванням впливу криміногенної ситуації. У цьому плані, специфіка антисоціальної людської діяльності розглядається під кутом зору міжгалузевого (кримінально-правового, кримінологічного та криміналістичного)

поняття способу вчинення злочину. Такій підхід дозволив поширити на сферу правового аналізу ідеї, принципи та висновки теорії діяльності. Проведені аналіз, систематизація й узагальнення емпіричного матеріалу стосовно способів вчинення злочинів, а також їх типізація, дозволили пізнати причини відповідних (протиправних) явищ, створити про них уяву та використати його для більш глибокого пізнання конкретних форм існування цих явищ, тобто створити відповідну інформаційно-гносеологічну основу криміналістичної профілактики. Розглядаючи детермінованість учинків зловмисника факторами зовнішнього середовища та внутрішніми психофізіологічними властивостями його особистості, автор виділяє та класифікує конкретні обставини, що відносяться до категорії об'єктивних і суб'єктивних факторів.

Розділ 2. "Організаційно-тактичні засади профілактичної діяльності органів внутрішніх справ" складається із трьох підрозділів.

Підрозділ 2.1. "Сучасні рівні, форми та напрями організації профілактичної діяльності". Розглядаючи теорію профілактики злочинності як системну розробку наукових засад діяльності щодо її попередження на всіх напрямках і рівнях різними державними інституціями, автор наголошує на необхідності комплексної розробки заходів планомірного впливу на причини та умови вчинення злочинів. У такій системі кримінологія дає лише загальні рекомендації, визначаючи основні напрями та заходи запобігання злочинів, а криміналістична теорія має розробляти конкретні запобіжні засоби та прийоми впливу на конкретні види злочинів. Тому дисертант, застосовуючи системний аналіз, досліджує та узагальнює сучасні рівні та форми організації профілактичної діяльності різних суб'єктів профілактичної діяльності, зокрема, у соціологічному плані – суспільство в цілому, колективи, групи, індивіди; у соціально-політичному плані – держава в цілому, державні органи та громадські організації, громадяни. Докладно розглядається соціальний механізм впливу різноманітних суб'єктів профілактичної діяльності на відповідні об'єкти на різних рівнях виконання завдань щодо попередження злочину, а також специфіка заходів і засобів реалізації профілактичних функцій кожною з ланок даного механізму. Дослідження профілактичної діяльності на різних рівнях має, на думку автора, важливе не лише теоретичне, а й практичне значення, оскільки кожному рівню притаманні свої завдання, суб'єкти й об'єкти діяльності й, відповідно, форми та засоби профілактичного впливу. Визначаючи рівень профілактичної діяльності відповідно до категорій загального, особливого та окремого, спираючись на відому концепцію утворення структурних рівнів (О.О. Максимов), аналізу піддавалися рівні загальної профілактики злочинності, профілактики окремих видів (груп) злочинів і профілактики

конкретних злочинів. Це дозволило прослідкувати закономірності утворення структурних рівнів об'єкта й взаємозв'язків між ними; виділити єдині методологічні підходи до формування предметної галузі дослідження в структурному й функціональному аспекті; позначити на цій основі загальний механізм взаємозв'язку рівнів організації; дослідити закономірності формування кожного нового структурного рівня та становлення об'єкта профілактики як органічної цілісності елементів.

Стосовно діяльності органів внутрішніх справ із профілактики злочинів, дана структура представляється в наступному виді: перший рівень – система Міністерства внутрішніх справ у цілому; другий – її органи та підрозділи; і третій – слідчі й оперативні співробітники цих підрозділів. Форми профілактичної діяльності розглядалися як конкретний процес, у ході якого здійснюється реалізація суб'єктом певних видів профілактичної діяльності. Дисертант переконаний, що профілактику, здійснювану підрозділами органів внутрішніх справ в рамках, регламентованих кримінально-процесуальним законодавством, слід вважати процесуальною за суттю та змістом формою діяльності. Наголошується, що для спеціалізованих суб'єктів, які забезпечують правопорядок, профілактика є одним з обов'язкових статутних функціональних завдань. Ці суб'єкти забезпечують правопорядок в суспільстві шляхом реалізації правових норм, а також профілактику злочинів шляхом застосування профілактичних заходів впливу. Так, наприклад, п. 2 ст. 10 Закону України "Про міліцію" вказує на обов'язок міліції "виявляти, попереджувати, припиняти та розкривати злочини". У п. 6 цієї ж статті йдеться про профілактику: "виявляти криміногенні чинники, усувати їх, брати участь у правовому вихованні населення". Суб'єктами криміналістичної профілактики у відповідних видах і формах її застосування є: орган дізнання, слідчий, експерт, прокурор, суд (суддя). Звідси розрізняють наступні форми профілактичної діяльності: 1) слідча профілактика – здійснюється слідчим у процесі розслідування злочинів; 2) оперативна профілактика – застосовується органом дізнання та оперативно-розшуковими підрозділами в процесі виявлення та розкриття злочинів; 3) експертна профілактика – має місце при проведенні судових експертиз; 4) судова профілактика – проводиться при розгляді кримінальних справ у суді.

Підрозділ 2.2. "Організація профілактичної діяльності органами внутрішніх справ". На представницькому практичному матеріалі досліджувалися питання організації профілактичної діяльності органами внутрішніх справ. Наголошується, що проблема викриття фактів і подій, які характеризують злочинну діяльність конкретних осіб, реалізується на практиці шляхом створення системи джерел і стабільних каналів надходження інформації, зокрема оперативної, її накопичення, систематизації і викорис-

тання з метою розкриття, розслідування та попередження злочинів. Тому отримання, збирання, систематизація й аналіз інформації, необхідної для прийняття управлінських і тактичних рішень, слід розглядати як інформаційне забезпечення діяльності органів внутрішніх справ у боротьбі зі злочинністю, взагалі, і з попередження злочинності, зокрема. Так, ст. 22 Закону України "Про інформацію" наголошує: "Правова інформація – це сукупність документованих або публічно оголошених відомостей про право, його систему, джерела, реалізацію, юридичні факти, правовідносини, правопорядок, правопорушення, боротьбу з ними, профілактику тощо".

Організаційні основи інформаційного забезпечення профілактичної діяльності представляють собою сукупність організаційно-управлінських засобів упорядкування цього процесу в напрямі стійкості, комплексності та визначеності. У них проглядаються загальні риси, що проявляються на всіх рівнях, та виокремлюється специфіка діяльності окремих суб'єктів профілактики злочинів. Суб'єктами зовнішніх управлінських рішень у міськрайорганах внутрішніх справ можуть бути будь-які посадові особи, починаючи з рядового міліціонера та закінчуючи начальником органу. Суб'єктами внутрішніх управлінських рішень є вже не будь-які посадові особи, а тільки керівники органу, його служб і підрозділів. Аналіз діяльності міськрайорганів дозволив виділити деякі загальні ознаки всіх управлінських рішень та запропонувати їхню розгалужену класифікацію за декількома критеріями: суб'єктивно-об'єктивним відношенням; основними видами діяльності; змістом; формою; часом (тривалістю) дії тощо. Докладно аналізуються особливості прийняття суб'єктами внутрішніх управлінських рішень у сфері профілактики злочинів. У цьому зв'язку автором зроблено висновок про можливість і службову необхідність формування єдиного інформаційного простору профілактики злочинів в органах внутрішніх справ, що дозволить суттєво підвищити ефективність функціонування всіх суб'єктів за рахунок підвищення рівня інформаційної підтримки їхньої діяльності на основі використання всієї накопиченої інформації та більш динамічної організації інформаційної взаємодії під час вирішення комплексних проблем управління цією сферою.

Розглядаючи зміст профілактичної діяльності органів внутрішніх справ як систему, складовими якої є, з одного боку, виявлення та усунення криміногенних факторів, які причинно пов'язані зі злочином, а з іншого – виховний вплив на осіб, які залучені до цієї діяльності, дисертант докладно аналізує профілактичну діяльність основних підрозділів органів внутрішніх справ (служби дільничних інспекторів міліції, апаратів кримінального розшуку, підрозділів державної служби по боротьбі з економічною злочинністю, підрозділів міліції громадської безпеки, патрульно-постової

служби міліції, паспортних апаратів, підрозділів ДАІ, експертно-криміналістичної служби МВС України тощо). Виявлені окремі негативні тенденції в організації профілактичної роботи цих підрозділів розглянуті як похідні від складних умов їхньої сучасної оперативно-службової діяльності. Зокрема, профілактична діяльність у міськрайліноорганах планується формально та здійснюється часто без урахування оперативної обстановки на території, що обслуговується; не забезпечується необхідний профілактичний вплив на осіб, які схильні до зловживання спиртними напоями, осіб, які звільнилися з місць позбавлення волі, неповнолітніх, які схильні до вчинення правопорушень і злочинів (так, профілактична функція відділень кримінальної міліції в справах неповнолітніх замінена на суто оперативно-розшукову); профілактична робота в підрозділах ДАІ зводиться до примусово-виховних заходів, а переконання, як важлива складова профілактичної функції, залишається на останньому плані; під час проведення профілактичних заходів органами внутрішніх справ на місцях вчинення злочинів майже не залучаються експерти та спеціалісти; можливості здійснення профілактики засобами криміналістики використовуються рідко; взаємодія між службами органів внутрішніх справ з питань профілактики злочинів організована не належним чином і вагомих результатів не дає. Надано конкретні рекомендації щодо поліпшення стану справ у цій сфері.

Підрозділ 2.3. "Профілактична діяльність слідчого органів внутрішніх справ". Розглядається діяльність слідчого органів внутрішніх справ із профілактики злочинів при розслідуванні кримінальних справ, яка складається з: виявлення причин і умов, які сприяють вчиненню злочинів, і прийняття відповідних заходів по їхньому усуненню. Ця діяльність, яка здійснюється в кримінальному процесі паралельно з розслідуванням злочину, має процедурний характер, обумовлена тактичними міркуваннями й підпорядкована принципу ситуаційності. Заходи з виявлення причин та умов, що сприяли вчиненню злочину, проводяться слідчим у нерозривному зв'язку з розслідуванням самого злочину, тому причини й умови, які сприяли вчиненню злочину, на думку автора, необхідно віднести в законодавчому порядку до обставин, які належать доказуванню в кримінальній справі.

Основною формою реагування слідчого на виявлені ним причини й умови, що сприяли вчиненню злочину, є внесення подання про їхнє усунення. Ці подання вносяться до відповідного державного органу, організації, установи або посадовій особі. Чинним кримінально-процесуальним законодавством не встановлено в якій формі повинно бути складено подання. Дисертант вважає, що таке подання повинно складатись із трьох структурних частин: увідної, описово-мотивуючої та резолютивної. Подання щодо усунення причин і умов, які сприяли вчиненню злочину, слід

вносити не по кожній кримінальній справі, а лише по тим, де слідчому вдалося виявити причини й умови вчинення злочину тому, що активізацію профілактичної діяльності слідчого, автор убачає не за рахунок збільшення кількості подань, а шляхом поліпшення їхнього змісту. Контроль за виконанням подання про усунення причин і умов, які сприяли вчиненню злочину, повинен здійснюватися його ініціатором – слідчим, а також прокуратурою та судом. Анонімне анкетування 196 слідчих і вивчення дисертантом матеріалів 200 розслідуваних кримінальних справ, проведене в 2001-2003 роках у Запорізькій і Херсонській областях, показали, що такий ефективний інструментарій, як подання слідчого про усунення причин і умов, які сприяли вчиненню злочинів, використовується працівниками практичних органів недостатньо, профілактична функція досудового слідства відійшла на другий план. Так, з 156 вивчених подань, підготовлених слідчими ОВС, у 20 % із них умови, що сприяли вчиненню злочинів, названі причинами останніх. У 11 % подань причини вчинення злочинів називалися умовами, які сприяли їх вчиненню, 15 % подань були направлені в установи й організації, до компетенції яких не входило усунення причин і умов, визначених у цих поданнях тощо. Із-за існуючого навантаження на слідчого органів внутрішніх справ змістилися критерії оцінки роботи слідчих підрозділів виключно на кількісні показники. Спостерігається також ігнорування подань, винесених слідчим, з боку керівників рганізацій, підприємств, установ (так, в 2001 році в Херсонській області на внесені слідчими СУ УМВС України в Херсонській області 1810 подань не надійшло відповідей на 1491).

ВИСНОВКИ

У висновках дисертації в стислій формі викладено підсумкові результати та теоретичні узагальнення нового вирішення наукової проблеми – розробки теоретичних і практичних основ криміналістичної профілактики злочинів у сучасних умовах, визначення її місця та ролі в системі криміналістики, що мають певне теоретичне та прикладне значення. Зокрема, зазначається:

– відповідні аспекти попередження злочинів допустимо відносити до предмету криміналістики, а питання про криміналістичну профілактику злочинів необхідно розглядати як органічну, складову частину методики розслідування злочинів, її окремий, заключний структурний елемент;

– предметом криміналістичної профілактики злочинів охоплюється соціально (практично) значуща система наукових положень і розроблених на їхній основі організаційних, тактичних, науково-технічних та окремометодичних засобів і прийомів роботи з інформацією (доказами), з метою виявлення та усунення причин і умов, що сприяють вчиненню злочинів;

– в організації профілактичної діяльності органами внутрішніх справ виявлені певні негативні тенденції: профілактична діяльність на рівні міськрайлінорганів здійснюється без урахування оперативної обстановки на території, що обслуговується; не забезпечується необхідний профілактичний вплив на осіб, які схильні до зловживання спиртними напоями, а також осіб, які звільнилися з місць позбавлення волі, неповнолітніх, які схильні до вчинення правопорушень і злочинів (профілактична функція відділень кримінальної міліції в справах неповнолітніх замінена на суто оперативно-розшукову); профілактична робота в підрозділах ДАІ зводиться лише до певних примусових заходів, ігноруючи методи переконання; під час проведення профілактичних заходів органами внутрішніх справ на місцях майже не залучаються експерти-криміналісти та спеціалісти; можливості здійснення профілактики засобами криміналістики використовуються дуже рідко; взаємодія між службами органів внутрішніх справ з питань профілактики злочинів не ефективна й вагомих результатів не дає. Зазначене спонукало до розробки практичних рекомендацій, спрямованих на подолання виявлених негативних проявів;

– у діяльності слідчого з виявлення причин і умов, що сприяють вчиненню злочинів, тісно переплітаються кримінологічні, кримінально-процесуальні та криміналістичні складові, тому розробленим криміналістичним засобам профілактики має бути притаманна відповідна комплексність, рекомендації повинні спиратися не тільки на данні криміналістичної техніки, або тактики, але й на результати кримінологічних досліджень та здійснюватися відповідно до задач, порядку та форм, що встановлені кримінально-процесуальним законом;

– криміналістичні рекомендації методики розслідування окремих видів злочинів, виконуючи свою роль у попередженні злочинів, повинні узагальнювати типові причини й умови, що сприяють вчиненню злочину. Важливе значення для формування цих рекомендацій відіграють також узагальнені дані кримінології щодо структури та динаміки окремих видів злочинності;

– причини й умови, які сприяли вчиненню злочину, необхідно віднести в законодавчому порядку до обставин, які належать доказуванню в кримінальній справі;

– важливою формою реагування слідчого на виявлені ним причини й умови, що сприяли вчиненню злочину, є внесення подання до відповідного державного органу, організації, установи або посадовій особі про усунення цих причин і умов. Тому суттєве практичне значення має правильне визначення структури цього подання. На думку дисертанта воно повинно складатись із трьох структурних частин: ввідної, описово-мотивуючої та резолютивної;

– пропонується, подання про усунення причин і умов, які сприяли вчиненню злочину, вносити не по кожній кримінальній справі, а лише по тим, де слідчому вдалося їх виявити. Активізувати профілактичну діяльність слідчого слід не за рахунок збільшення кількості подань, а через поліпшення їхнього змісту. Контроль за виконанням подання про усунення причин і умов, які сприяли вчиненню злочину повинен здійснюватись слідчим, прокуратурою та судом. При цьому слід урахувати відміну правового положення цих осіб, а звідси й специфіку форм контролю, що виконується кожним із них;

– обґрунтовується необхідність внесення змін до кримінально-процесуального законодавства щодо профілактики злочинів, та формулюються відповідні пропозиції до ст.ст. 23¹, 64 КПК України.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

1. Куриленко О.А. Деякі аспекти методології криміналістичної профілактики злочинів // Вісник ЗЮІ. – 2000. – № 4. – С. 166-173.
2. Куриленко О.А. Перспективні напрями організації профілактичної діяльності органами внутрішніх справ // Держава і право: Збірник наукових праць. Юридичні і політичні науки. Випуск 12. – К.: Ін-т держави і права ім. В.М. Корецького НАН України, 2001. – С. 465-467.
3. Борідько О.А. Актуальні проблеми поняття “Подія злочину” в аспекті попередження злочинності засобами криміналістики (за способом вчинення злочину) // Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ України. – 2002. – № 1. – С. 58-65.
4. Борідько О.А. Соціальні засади криміналістичної профілактики // Бюлетень з обміну досвідом роботи: Науково-практичне видання. – № 140. – К., 2002. – С. 66-68.
5. Борідько О.А. До визначення поняття профілактичної діяльності слідчого // Вісник Національного університету внутрішніх справ. – 2003. – № 22. – С. 118-121.

АНОТАЦІЇ

Борідько О.А. Криміналістична профілактика як структурний елемент методики розслідування злочинів. – Рукопис.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук за спеціальністю 12.00.09 – кримінальний процес та криміналістика; судова експертиза. – Національний університет внутрішніх справ. – Харків, 2005.

У дисертації проведено комплексне монографічне дослідження теоретичних і практичних проблем криміналістичної профілактики злочинів у сучасних умовах. На основі аналізу соціально-діяльнісної детермінації та

інформаційно-гносеологічних витоків соціальної профілактики антисупільних явищ, обґрунтовані та уточнені окремі аспекти поняття, сутності та наукових основ учения про криміналістичну профілактику злочинів, уточнено її місце, предмет, завдання та методи. Визначена роль теоретичних положень криміналістичної профілактики злочинів як структурного елементу методики розслідування окремих видів злочинів. Розглянуті сучасні рівні, форми та напрямки профілактичної діяльності. На основі узагальнення практичного досвіду організації та здійснення профілактичної діяльності органами внутрішніх справ, і слідчими підрозділами, зокрема, висловлено авторське бачення шляхів удосконалення цієї діяльності та розроблені конкретні пропозиції щодо її вдосконалення. Обґрунтована необхідність внесення змін до кримінально-процесуального законодавства щодо профілактики злочинів і сформульовані відповідні пропозиції щодо уточнення змісту його окремих норм (зокрема, ст. ст. 23-1, 64 КПК України).

Ключові слова: профілактика, соціальна профілактика, криміналістична профілактика, профілактична діяльність органів внутрішніх справ, профілактична діяльність слідчого.

Боридько Е.А. Криминалистическая профилактика как структурный элемент методики расследования преступлений. – Рукопись.

Диссертация на соискание ученой степени кандидата юридических наук по специальности 12.00.09 – уголовный процесс и криминалистика; судебная экспертиза. – Национальный университет внутренних дел. – Харьков, 2005.

В диссертации проведено комплексное монографическое исследование теоретических и практических проблем криминалистической профилактики преступлений в современных условиях. На основе анализа социально-деятельностной детерминации и информационно-гносеологических истоков социальной профилактики антиобщественных явлений, обоснованы и уточнены отдельные аспекты понятия, сущности и научных основ учения о криминалистической профилактике преступлений, уточнено ее место, предмет, задачи и методы. В частности, уточнена социальная природа и комплексный характер социальной профилактики антиобщественных явлений. Опираясь на фундаментальные положения криминологической теории предупреждения преступности, определено содержание и принципиальное отличие таких понятий как "предупреждение", "профилактика", "предотвращение", "пресечение". Подчеркнуто, что за каждым из этих терминов стоит разное содержание, а наиболее широкое значение имеет термин "предупреждение", который охватывает собой все другие направления противодействия преступности. Также указано, что для опре-

деления предупредительной деятельности следователя целесообразно использовать термин "профилактика".

Поддерживается точка зрения большинства криминалистов о том, что предупреждение преступлений относится к предмету криминалистики и является видом криминалистической деятельности. В работе сделан вывод, что криминалистическая профилактика, будучи частью социальной профилактики, является целостной системой криминалистических средств, приемов и методов профилактического характера.

Сформулировано авторское определение и уточнено содержание отдельных понятий, которые относятся к теории криминалистической профилактики преступлений, в частности, предмета криминалистической профилактики преступлений, которая рассматривается в трех аспектах – сфере практической деятельности правоохранительных органов (органов внутренних дел и следователей), научного направления криминалистики (теории, учения), специфического объекта управленческого воздействия. Развита и содержательно усовершенствована система задач и методов теории криминалистической профилактики преступлений, уточнены пути их реализации, в частности, дается авторское видение главной задачи криминалистической профилактики преступлений, которое логически вытекает из основного назначения криминалистики и конкретизируется в разработке соответствующих научных рекомендаций по предупреждению преступлений. Получило дальнейшее развитие применение в профилактической деятельности отдельных методов познания, методов организационного упорядочения, методов профилактического воздействия и т.п. Получила дальнейшее развитие структура теории криминалистической профилактики.

Определена роль теоретических положений криминалистической профилактики преступлений как структурного элемента методики расследования отдельных видов преступлений. Рассмотрены современные уровни, формы и направления профилактической деятельности. На основе обобщения практического опыта организации и осуществления профилактической деятельности органами внутренних дел и следственными подразделениями, в частности, предложены пути совершенствования этой деятельности и разработаны конкретные предложения по этому поводу. Обоснована необходимость внесения определенных изменений в уголовно-процессуальное законодательство относительно профилактики преступлений и сформулированы соответствующие предложения относительно уточнения содержания его отдельных норм (в частности, ст. ст. 23-1, 64 УПК Украины).

Ключевые слова: профилактика, социальная профилактика, криминалистическая профилактика, профилактическая деятельность органов внутренних дел, профилактическая деятельность следователя.

Boridko E.A. Criminalistics prophylaxis as structural element of method of investigation of crimes. – Manuscript.

Dissertation on competition of graduate degree of candidate of legal sciences on specialty 12.00.09 – criminal procedure and criminalistics; court expertise.- National University of Internal Affairs. – Kharkiv, 2005.

Complex monographic research of theoretical and practical problems of criminalistics prophylaxis of crimes in modern terms is conducted in dissertation. On the basis of analysis of socially – active determination and informative - gnosiological sources of social prophylaxis of the anti-social phenomena, the separate aspects of definition, concept and scientific basis of studies about criminalistics prophylaxis of crimes are grounded and elaborated, its role, object, task and methods are specified. The role of theoretical positions of criminalistics prophylaxis of crimes as structural element of method of investigation of separate types of crimes is certain. Modern levels, forms and directions of prophylactic activity, are considered. On the basis of generalization of practical experience of organization and realization of prophylactic activity by the organs of internal affairs and investigative agencies, in particular, the author seeing of ways of improvement of this activity is outspoken and concrete propositions in relation to its improvement are developed. The necessity of inserting of certain changes in criminal-procedure legislation in relation to the prophylaxis of crimes is grounded and the proper propositions to clarification of content of its separate norms are formulated (in particular, articles 23-1, 64 of Code of Criminal Procedure of Ukraine).

Key words: prophylaxis, social prophylaxis, criminalistics prophylaxis, prophylactic activity of organs of internal affairs, prophylactic activity of investigator.